

J.P. Mynster og H.L. Martensen: to biskoppers kirkelige holdninger

Af Jens Rasmussen

For J.P. Mynster og H.L. Martensen var folkekirken en gren af den hellige almindelige kirke. Denne kirkes fundament var de evangelisk-lutherske bekendelsesskrifter og præsternes apostolske forkyndelse med forvaltning af dåb og nadver. Der var dog klare forskelle i filosofi, teologi og i synet på kirkens rolle i samfundet. Det vil denne artikel handle om. Martensen ville værne embedet og præsternes rettigheder som stand, mens det for Mynster først og fremmest drejede sig om forkyndelsen i sognet. Han ønskede en rummelig kirke af tilhørere, hvor romantikkens ideal om individualitet var fortegnet, mens Martensen nærmest gik ind for en gejstlig embedskirke som værn mod den nye tids sekularisering og den konfessionsløse Rigsdags magt.

Indledning

Biskop Jakob Peter Mynster (1775-1854) er af eftertiden blevet nævnt i sammenhæng med sin efterfølger i Sjællands bispestol biskop Hans Lassen Martensen (1808-1884). Søren Kierkegaards kritik af »den triumpherende Kirke« med Kirkekampen 1854-55 har haft betydning for henvisningen til den konservative statskirkes repræsentanter: biskopperne Mynster og Martensen. En vis enighed mellem disse to biskopper er som regel blevet taget for givet som en del af 1800-tallets konservative kirkeforståelse.¹

I brevvekslingen mellem sognepræst Otto Møller og biskop Th. Skat Rørdam fastholdtes »det Mynster-Martensenske« som udtryk for det »Gejstlige«.² Karakteristikken passede på Martensen, men for Mynster

1 Der henvises til: P.G. Lindhardt: *Vækkelser og kirkelige retninger*, 3. udg., Århus 1978, s. 168; Hans Raun Iversen: »Menighedsforståelsen og det repræsentative demokrati«, *Kirkeretsantologi 1997*, s. 83f.; Martin Schwarz Lausten: *Danmarks Kirkehistorie*, 3. udg., København 2004, s. 262f. Forskelle mellem Mynster og Martensen rides op af Anders Holm: *Reformationen i dansk kirke og kultur*, red. af N.H. Gregersen og C. Bach-Nielsen, bd. 2, 1700-1914, Odense 2017, s. 209ff., 223ff.

2 *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam*, udgivet af Erik Nørr, bd. II, Odense 1999, s. 215, 242, 320; bd. III, s. 147, 215, 240; bd. IV, s. 4, 7, 55, 58, 70.

havde gejstligheden ikke nogen særstilling, som det f.eks. fremgik af hans latinske landemodetale fra 1840. Der var kun tale om én ordinationsgrad, som indbefattede præster, provster og bisper, og som ud fra Guds ord og kirkens bønner fulgte i apostlenes spor. Embedssynet måtte ikke skubbes i hierarkisk retning.³ Professor N.M. Plum mente, at enhver tale om »højgejstlighed« måtte forstumme over for Mynsters holdning. Plum argumenterede ud fra Mynsters ordinationstaler.⁴

Jeg har tidligere skrevet om biskop Mynster og hans kirkelige samtid i romantikkens epoke, bl.a. H.L. Martensen.⁵ Resultaterne herfra indgår i denne artikel, hvor hovedsagen drejer sig om at se på 1800-tallets to betydningsfulde danske, konservative biskopper i sammenhæng – med vægt på deres kirkelige positioner. Her er der forskelle.

Baggrund: filosofi og teologi

Der har været fokus på Mynsters og Martensens forskellige filosofiske og teologiske positioner.⁶ Teologen Skat Arildsen skrev i sin disputats om H.L. Martensen i 1932, at Martensen ikke blev »Mynsterianer«.⁷

Mynsters og Martensens forskellige udgangspunkter kom i 1830'erne frem i en offentlig debat. Var rationalismen og supranaturalismen »forældede Standpuncter« fra en svunden tid? Det var flere unge teologers opfattelse i 1830'erne, hvortil H.L. Martensen hørte. I sit indlæg »Rationalisme. Supranaturalisme« (1839) understregede Mynster, at såfremt Martensen med flere påstod rationalismens forældelse, kunne dens modsigelse, supranaturalismen, umuligt være det. Mynster anvendte kontradiktionsprincippet.

3 J.P. Mynster, *Blandede Skrifter*, København 1852-57, bd. 6, s. 501. Jf. Mynsters landemodetale fra 1840, oversat: J. Rasmussen og A. Riising: *Kirkehistoriske Samlinger* 2008, s. 105-117.

4 N.M. Plum: *Kirken og Tiden*, København 1942, s. 8.

5 Jens Rasmussen: *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og grundloven*, Odense 1999; *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, Odense 2002; *Kierkegaards kritik af den triumferende kirke*, Odense 2006; *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*, Odense 2011.

6 Jon Stewart: *Mynster's »Rationalism, Supernaturalism« and the Debate about Mediation*, København 2009, introduktion, s. 1-47, og engelsk oversættelse af tekster vedr. debatten. Jf. Jon Stewart (red.): *Hans Lassen Martensen – Theologian, Philosopher and Social Critic*, København 2012 og Jon Stewart: *The Cultural Crisis of the Danish Golden Age Heiberg, Martensen and Kierkegaard*, København 2015.

7 Skat Arildsen: *Biskop Hans Lassen Martensen. Hans Liv, Udvikling og Arbejde*, København 1932, s. 53. Jf. J. Oskar Andersens kritik: »Biskop H.L. Martensens Ungdom«, *Kirkehistoriske Samlinger*, rk. VI, bd. 1, København 1933, s. 130-237.

Dette princip blev også formuleret i hans næste indlæg »Om de logiske Principper« (1842): »Det er umuligt, at Nogen kan antage, at det Samme er, og ikke er: derfor kommer al Beviisførelse tilbage til denne Sætning, som den sidste, den er af Naturen Princip for alle andre Grundsætninger«. ⁸ Et udsagn kunne ikke på en gang være både sandt og falsk. G.W.F. Hegel (1770-1831) anså derimod modsigelsen for en bevægende kraft, som i en større sammenhæng (den dialektiske udvikling) blev medieret og dermed formidlet til en større enhed, en udvikling mod en totalomfattende helhed. For Mynster var der i denne forståelse tale om et grundlæggende enhedsprincip, der udjævnede alle forskelle eller undertrykte dem. Hans overvejelser om kontradiktionsprincippet var et opgør med den såkaldte identitetsfilosofi, der hævdede en oprindelige identitet af subjekt og objekt, ånd og natur (F.W. Schelling). Siden udviklede hegelianerne med deres spekulative dialektik en mere omfattende identitetstænkning, der satte filosofien på førstepladsen. For Mynster var Kristusåbenbaringen helt afgørende, ikke filosofien. Mynster fremhævede et enten-eller mellem rationalisme og supranaturalismen, hvor en mediation ikke var mulig. Mynster ville fastholde de videnskabelige forskelle mellem ham selv og den unge hegelske generation, som bestod af Martensen med flere. ⁹

Mange år senere nævnte Martensen i sine erindringer, at hans svar til Mynster i 1841 (*Maanedsskrift for Litteratur*) ikke var vellykket. Indlægget »savnede Fuldstændighed i Udførelsen«, indrømmede Martensen. Han havde søgt at formulere den hegelske filosofis betydning ved »nærmere at udvikle, hvorledes jeg tænkte mig Mediationen eller Formidlingen«. ¹⁰ Martensen og Mynster havde ikke kunnet mødes i videnskabelig henseende. Alligevel kunne de mødes i deres dybe overbevisning, hvor »Underets og Aabenbaringens hellige Kjendsgerninger« blev hævdet, fastslog Martensen. Han fik det indtryk, at for Mynster var »det Overnaturlige« en hjertesag. ¹¹

Forskellen mellem Mynster og Martensen beroede – som sagt – på deres teologiske udgangspunkt i henholdsvis supranaturalismen og

8 Mynster: *Blandede Skrifter*, København 1852ff., bd. 2, »Om de logiske Principper« (1842), s. 123.

9 Mynster: »Om den religiøse Overbeviisning« (1833), *Blandede Skrifter*, 1852ff., bd. 2, s. 73ff., 82-84, 89f; »Rationalisme. Supranaturalisme« (1839), s. 94ff., 109-115; »Om de logiske Principper« (1842), s. 116-124, 138-44; Endv. bd. 1, »Logiske Bemærkninger om Identitet« (1826), s. 267f.

10 H.L. Martensen: *Af mit Levnet*, 2. afd., København 1883, s. 72ff. Jf. Martensen: *Den christelige Dogmatik*, København 1849, s. 26-33.

11 Martensen: *Af mit Levnet*, 2. afd., 1883, s. 72ff.

hegelianismen. Mynster var imødekommende over for fornuften (filosofien) og »det naturlige«, men livserfaringen med arvesynden – »den fordærvede Natur« – førte til »Aabenbaringen i snævrere Forstand«, dvs. til det supranaturale.¹² Mynster havde en klar adskillelse mellem Guds objektive åbenbaring og menneskets tilegnelse i tro. Forsoningen var f.eks. for Mynster Kristi offergerning, forstået som »Fyldestgjørelse«. Dette var en objektiv kendsgerning inden den subjektive tilegnelse af forsoningen i tro. Mynster var således præget af den lutherske ortodoksis forsoningslære, hvor den objektive »Fyldestgjørelse« var adskilt fra troens tilegnelse.¹³

Hos H.L. Martensen fandt man i *Den christelige Dogmatik* fra 1849 det synspunkt, at der skulle være en identitet (mediation) mellem »det historisk aabenbarede Objectivitetsforhold« og tilegnelsen, hvor »Troen er et indre Livsprincip«. Modsætningen mellem »Gud og Verden, Gud og Menneske« blev medieret til en »Eenhed« i »Gudsforholdet« – til »et *Liv* i Gud«. ¹⁴ Mynsters fastholdelse af den bestående modsætning mellem Gud og menneske, som kun Gud med Kristi forsoning kunne ophæve, fik således en anderledes filosofisk form hos Martensen. Han overførte identitetsfilosofiens metode på teologien, som for ham var vigtigst i en dogmatisk systemtænkning.¹⁵

Teologen Skat Arildsen har i sin afhandling om *Hans Lassen Martensen*, 1932, skrevet følgende om Martensens metode:

Det er Martensens Hensigt at vinde en universel dogmatisk *Livs- og Verdensanskuelse* gennem en totalt omfattende Syntese ... Han vil Syntese mellem Skaber og Skabning; men idet han søger at drage Syntesen imødekommende to hinanden diametralt modsatte Synspunkter: det spekulative-teologiske (altsaa ovenfra nedad): Creatio – incarnatio ... og det religiøse-antropologiske (altsaa nedenfra opad): Synd – Naade ... tvinges han enten til at give Afkald på Syntesen, hvis begge Synspunkter fuldtud skal komme til deres Ret, eller ogsaa til at slaa af paa Konsekvensens Krav. Martensen valgte det sidste.¹⁶

12 Mynster: *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*, bd. 1, København 1833, s. 12ff.

13 Mynster: »Grundrids af den christelige Dogmatik«, *Skrifter*, bd. VI, 1852ff., s. 230-32.

14 Martensen: *Dogmatik*, 1849, s. 8f.

15 Martensen: *Dogmatik*, 1849, s. 75f.

16 Skat Arildsen: *Martensen*, 1932, s. 297f.

Martensen kunne med andre ord ikke fuldt ud fastholde syntesen. Den var lige utilfredsstillende både fra det spekulative-teologiske og det religiøse-antropologiske synspunkt. Han valgte derfor oftest at forene spekulation og teologi, mente Skat Arildsen. Hos Mynster var det modsat. Hos ham var det religiøse-antropologiske fremherskende. Således den enkeltes samvittighed og synd samt trangen til evangeliets nåde, som blev tilsagt med den åbenbarede Gud i Kristi inkarnation og forsoning.

De havde imidlertid skriftsyn tilfælles. Det var karakteristisk for Mynsters generation af teologer, at Skriften, som overleveret af apostlene, var overordnet set i forhold til de symbolske bøger, dvs. bekendelsesskrifterne. Supranaturalisternes centrale forståelse af Skriften blev langt senere videreført af H.L. Martensen i *Den christelige Dogmatik* (1849). »Den hellige Historie« var overleveret kirken af evangelister og apostle i Skriften, der »ikke umiddelbart betragtes som en Indstiftelse af Herren.« Men – siger Martensen – vi »maa dog middelbart betragte Skriften som et Værk af Herrens Viisdom, som en Frugt af den Aandens Forjættelse, Herren gav Disciplene«. Martensen tilsluttede sig Skriften som Herrens visdom givet til disciplene, og han tog afstand fra N.F.S. Grundtvigs »Idee« om »det apostoliske Symbolum« som »en højeste og sidste Auctoritet«, og det især fordi det »historisk betragtet er et *efterapostolisk* Product.«¹⁷

På mange måder beundrede H.L. Martensen sin forgænger i bispeembedet. Det udtrykte Martensen i sammenhæng med sin tiltræden som Sjællands biskop i 1854. Martensen udgav i december 1855 et lille skrift *Til Erindring om J.P. Mynster*, som i høj grad søgte at værne om Mynsters eftermæle – og om sammenhængen i kirkens bispeembede. Her tales ikke om nogen uenighed.

Martensen ønskede at fremhæve det menneskelige og humane (antropologiske) udgangspunkt i Mynsters prædikener, dvs. »Samvittighedsfordringen og Trangen« til evangeliet. På den ene side stillede Mynster sig »protesterende mod et Humanitetsbegreb ... der vil udslette og opløse Christendommens Eiendommelighed«. På den anden side ville Mynster heller ikke udslette humaniteten, for det gjaldt også, at Mynster »ligesaavel stillede ... sig fra Begyndelsen protesterende mod en Christendom, der udelukker Humaniteten, og vil undertrykke det oprindeligt Menneskelige istedetfor at forløse og forklare det«. Disse to modsatrettede protester blev indpakket i Martensens syntese, at Mynster »ville virke for den rette Forening af det Christelige og Men-

17 Martensen: *Dogmatik*, 1849, s. 40ff., 46-52 (citater: s. 46, 50f.), 285ff., 480ff. (citater: s. 481), 487ff.

neskelige.« Martensen ville ikke nægte det menneskelige og humane udgangspunkt i Mynsters forkyndelse.¹⁸

Mynster blev således efter sin død i januar 1854 udsat for Martensens spekulative hegelske fremstillingsform. Det fremgik imidlertid af disse erindringer om Mynster, at Martensen så en kontinuitet i bispeembedet – dvs. han ville fortsætte Mynsters kirkelinje. Det blev dog ikke helt tilfældet, som denne artikel vil vise.

Kirkepraksis (ritualer og salmer)

I 1830'erne stillede biskop J.P. Mynster forslag om en revision af *Kirkeritualet* fra 1685 med tilhørende *Alterbog* fra 1688. Forslaget var blevet til efter høring af kirkens gejstlighed, og det udkom i 1839 som »Udkast« til en revideret ritual- og alterbog. Herefter nedsatte regeringen i 1839 en ritualkommission, der bearbejdede de mange høringssvar til Mynsters udkast fra kirkens præster og fra universitetet.

Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet afgav betænkning 31. december 1839 over Mynsters udkast.¹⁹ Flertallet af universitetsteologerne stod nærmest på professor H.N. Clausens (1793-1877) »moderne« linje. Man ønskede Djævleforsagelsen i den apostolske trosbekendelse afskaffet som folketro, ligesom dåbsritualet ikke skulle indeholde den spørgende form til barnet i dåbsformularens trosbekendelse, men skulle erstattes af en erklærende form. På grund af et kritisk syn på bl.a. Djævleforsagelsen indgav flertallet i Det Teologiske Fakultet forslag til kancelliet om dobbelte formularer ud fra ønsket om at sikre en vis præstefrihed. Man var enig i at undgå »det Stødende og Betydningsløse i Spørgsmaalets Henvendelse til et bevidstløst ofte sovende Barn«, men var ikke helt tilfreds med Mynsters forslag om en deklarativ dåbsformular med kun ét spørgsmål. Det var bedst intet spørgsmål at have i den deklarative formular.

Pastor N.F.S. Grundtvig (1783-1872) ved Vartov Hospitalskirke var imod en deklarativ dåbsformular. Han mente, at ved udeladelsen af dåbsformularens spørgeform ophævedes dåbens betydning, idet det helt afgørende ved udeladelsen var den manglende pagt mellem Gud og menneskebarn. Grundtvig fik støtte fra tidens vækkelser, hvor de vakte lægfolk indgav protestadresser i 1839 rettet mod Mynsters ritualforslag. Således blev Mynsters udkast angrebet fra flere sider.

18 Martensen: *Til Erindring om J.P. Mynster*, København 1855, s. 22-24, 50-52.

19 Det Teologiske Fakultets betænkning af 31. december 1839 blev offentliggjort i *Theologisk Tidsskrift*, bd. V, 1. hefte, København 1841, s. 130ff.

I dåbssynet var det fakultetsflertallets opfattelse, at barnedåben nødvendigvis måtte suppleres med konfirmationens personlige bekræftelse, for at en dåbspagt fuldt ud var oprettet. H.L. Martensen havde dog 3. januar 1840 indgivet et særskilt votum til fakultetets betænkning. Han ville i sit votum fastholde, »at det gamle Rituals spørgende Form forbliver uforandret«. Han fandt i modsætning til Mynster, at »enhver blot declaratorisk Form« var »for Kold«. I sin argumentation tog han ikke hensyn til det Grundtvig-Lindbergske partis begrundelse, at dåbspagten oprettelse krævede en fastholdelse af spørgeformen. »Djævforsagelsen« i indledningen til dåbsformulærens trosbekendelse ville Martensen beholde. Han tolkede Djævelen som »det Onde« i »den christelige Bevidsthed, og det er beviiseligt, at Forestillingen om Djævelen er den specifict-christelige Forestilling om dette«. Han vendte sig imod H.N. Clausens fakultetsflertal:

Theologernes historisk-critiske Undersøgelser, der gaae ud paa at vise, at Djævelen kun tilfældigt er indkommen i de christelige Ideers Kreds, synes mig ikke at kunne afgive nogen Instans mod den almindelige kirkelige Bevidsthed, der til alle Tider har sammenfattet sin aandelige Betragtning af det Onde i denne Forestilling.²⁰

Martensen imødegik fakultetsflertallets historisk-kritiske metode over for Skriftens manglende »beviser«. Han fastholdt sin forestilling om »den almindelige kirkelige Bevidsthed«.

Det Teologiske Fakultets flertal foreslog endvidere det »ubibelske« udtryk: »fyldestgiort« fjernet i nadvertiltalen efter uddelingen. I Mynsters forslag stod: »hvormed han har fyldestgiort for alle Eders Synder«.²¹ Nadvergæsten skulle ikke med nadvertiltalen forledes til en falsk »Syndesikkerhed«. Men Martensen var af en anden mening. Han understregede, at »det ikke videnskabeligt kunne retfærdiggøres« at forlade »det objective Moment i den christelige Forsonings Idee«, ligesom han mente, at dette udtryk: »fyldestgiort« kunne forsvares ud fra både »Skriftens og Kirkens Lære«. Martensen ville være meget betænkelig, hvis man rensede et Ritual »for Udtryk, der vise hen til Ideen om en satisfactio Vicaria«. Det ville medføre den kritik af »Protestantismens Hoveddogmer at have forladt Kirkens Anvisning.«²²

20 *Theologisk Tidsskrift*, bd. V, 1. hefte, 1841, s. 163ff.

21 Mynster: *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, København 1839, I. del, s. 83. Endv. *Alterbogen 1830*, s. 25.

22 *Theologisk Tidsskrift*, bd. V, 1. hefte, 1841, s. 139-40, 168f.

Debatten i kølvandet på Mynsters ritualforslag fra 1839 afslørede flere præsters nølende tilslutning til barnedåbens selvstændige betydning og nådegave. Holdningen blev udtrykt i de fynske præstekonventers ritualdebat, f.eks. hos provst U.A. Plesner (Humble, Langeland), der i sin utrykte afhandling om dåbens betydning (*Om det Mysteriøse ved Daaben*, 1836) anerkendte, at den hele dåbspagt med Gud først blev oprettet, når den personlige tilegnelse med oplæring og konfirmation kom til. Barnedåben blev således først en fuldstændig dåb, når konfirmationen kom til.²³ Præsternes subjektive vægtlægning på tilegnelsen blev udnyttet i de gudelige forsamlinger af baptisterne, der lagde vægt på voksendåbens personlige tilegnelse. Baptismen fik på dette tidspunkt tilslutning fra flere vakte især fra Langeland.

Dette subjektive dåbssyn lå langt fra Mynsters eget dåbssyn, der søgte at fastholde en klar objektiv side af barnedåben (Guds handling) som forudsætning for troen, som først – subjektivt – blev udviklet i barnets opvækst. Det objektive var, at sakramenter udtrykte Guds fællesskab med mennesket i kraft af indstiftelsesordene.²⁴

Mynsters og Martensen forskellige tænke-måde viste sig i deres dåbssyn i forbindelse med debatten om baptisternes voksendåb i begyndelsen af 1840'erne.

Tidens uenighed om barnedåbens betydning kommenterede H.L. Martensen i debatskriftet, *Den christelige Daab – betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, 1843: »Den Sammenblanding af Daab og Confirmation, der endnu er temmelig almindelig indenfor Kirken, ligger ligeledes til Grund for den secteriske Opposition imod Kirken, og det er derved, at denne bliver en falsk opposition.« Han tænkte både på præsternes subjektive dåbssyn og på baptisternes opposition.²⁵

Martensen fremhævede dåbens betydning som en sakramental handling, der »alene beroer paa Herrens Ord og Indstiftelse«, og det »hvad enten Spørgeformen eller den declaratoriske Form bruges, ja selv om Troesbekjendelsen ikke formeligt aflægges« – sagt med henvisning til Grundtvigs kirkelige anskuelse (1825). Barnet var deltagende i dåben, der var udtryk for »Troens rette Begyndelse«, selv om der ikke kunne være tale om, at barnet havde en bevidst tro – det var »psychologisk umuelig«. Derimod kunne man tillægge barnet en »dunkel Længsel

23 Jens Rasmussen: *Provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker*, Odense 1979, s. 35f.

24 Mynster, *Prædikener*, bd. 1, 1. opl., København 1823, s. 376f., 4. opl., 1845, s. 302.

25 Martensen: *Den christelige Daab - betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, København 1843, s. 83.

efter Christum«. Både dåbens objektive Gudshandling og troens rette begyndelse i selve dåbssakramentet blev formidlet (medieret) til en større enhed, hvilket betød dåbsbarnets »organisk Forhold til Christus« og dermed dåbshandlingens »sande Gjenfødsel«.

Fra barnedåbshandlingen kunne »Daabens Virkninger fuldstændigt udvikle sig, idet det hele Liv kan blive en guddommelig Væxt i Christo«. Han fandt, at »Den christelige Opdragelses Opgave« var at udvikle »den retfærdiggjørende Tro« hos barnet.

Konfirmationen var ifølge Martensen en »ikke-Sacramental Handling. Den var af reen etisk Natur« – »den christelige Opdragelses nærmeste Ideal«. Den med barnedåben »stiftede Tro« var med konfirmationen »kommen til det Punct, hvor den kan tage den frie, selvbevidste Begyndelse. Derfor er Confirmationen Troesbekjendelsens personlige Bekræftelse og berettiger til Nydelsen af den hellige Nadvere.«

Martensen tankegang var at fastholde en barnedåb forstået som »Troens Spire« og som en modsætning til konfirmationen: »Jo renere Barnedaabens Objectivitet er erkjendt, desto betydningsfuldere bliver Confirmationen som den frie Tilegnelse, saa at Confirmationens Værd er betinget derved, at den stilles i en grundig Modsætning til Daaben.«²⁶

Mynster ville ikke arbejde ud fra denne spekulative tankegang. Han talte heller ikke om en udvikling, hvor dåbens handling først fuldt ud realiseredes i konfirmationen, som den ældre generation af præster gjorde. Derimod fastholdt han to sider af dåbens og troens tilegnelse, først en klar objektiv side med Guds handling i dåben, der godt kunne stå alene, og siden en subjektiv side med barnets senere vækst i tro (konfirmationen). Som ældre bagatelliserede Martensen sin uenighed med Mynster i dåbsspørgsmålet.²⁷

En anden sag, hvor uenigheden viste sig mere indirekte, var salmebogssagen. Der var i 1840'erne en stor interesse for en ny salmebog, som bl.a. kunne optage N.F.S. Grundtvigs mange salmer. Regeringens ritualkommission, nedsat 1839 med Mynster som formand, fik af regeringen overdraget denne sag. Mynster fremsatte et forslag, der skulle være et tillæg til N.E. Balles eksisterende evangeliske salmebog fra 1798. Det færdigtrykte forslag, der var tiltrådt af ritualkommissionen, indeholdt 58 salmer. Kun få Grundtvigsalmer var medtaget. Mynsters

26 Martensen: *Daab*, 1843, s. 2f., 12-15, 22-23, 26, 32-36, 46-48, 56-58, 62f., 64, 71-72, 75ff., især s. 76-83.

27 Martensen: *Af mit Levnet*, 2. afd., 1883, s. 71f.

salmebogstillæg fik kongelig godkendelse og frem til november 1846 fik dette tillæg et fint salg på over 113.000 eksemplarer.²⁸

Mynsters tillæg var blevet modarbejdet undervejs. Københavns Gejstlige Konvent havde stillet med et alternativt salmebogstillæg den 8. januar 1845, der indeholdt 109 salmer. Formentlig til biskop Mynsters store fortrydelse bestod konventets salmebogskomité bl.a. af H.L. Martensen og Mynsters svigersøn, hofpræsten J.H. Paulli, tillige med pastor N.F.S. Grundtvig. Konventets forslag var domineret af Grundtvigs salmer, der udgjorde cirka en tredjedel, ligesom han havde bearbejdet eller i det mindste rørt ved de fleste andre salmer. Grundtvig havde klart præget salmekomiteen, bemærkede Mynster.²⁹ Utilfredsigheden med konventets forslag til salmetillæg var til stede. Forslaget kom til afstemning i konventet den 14. januar 1846, hvor 10 stemte for og 19 imod. Modstanderne var anført af konventets formand, stiftsprovst E.C. Tryde, som også havde sæde i regeringens ritulkommission.

Martensen var altså ikke tilhænger af Mynsters salmetillæg, men han kom med en indrømmelse i sine erindringer. Således støttede den ældre Martensen Københavns Gejstlige Konvents kritik af Grundtvigs alt for gennemgribende bearbejdelse af Kingos og Brorsons salmer i forslaget til salmebogstillæg, der »i det Hele indførte en trættende Monotonie«. Den ældre Martensen var ingen ynder af Grundtvig, og han meddelte da også i sine erindringer, at Grundtvig uden held havde søgt at overtale Martensen og Paulli til at tage konsekvensen af det forkastede tillæg og arbejde sammen med ham på en hel ny salmebog.³⁰ Efter flere års debat fik man i 1855 endelig en ny salmebog: *Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt*.

Om Mynsters kirkesyn

Det var Martensen, der stod som eksponent for den »højkirkelige« retning i dansk kirkeliv. Han og de øvrige gejstlige videreførte ikke Mynsters linje, da Martensen blev biskop over Sjællands Stift efter Mynster i 1854.

Mynster var ikke retningernes mand, men helhedens forkæmper i ønsket om en evangelisk-luthersk rummelig statskirke. Der var tale om en rummelighed, der ikke svarede til Grundtvigs forslag fra 1834 om en

28 Anders Malling: *Dansk Salmehistorie*, bd. VIII, København 1978, s. 322 skriver om ca. 113.000 eksemplarer i perioden frem til nov. 1846. Jf. N.M. Plum: *Gads danske Magasin*, 33. årg., København 1839, s. 382f. (meget kort omtale).

29 Mynster: *Meddelelser*, 1854, s. 281.

30 Martensen: *Af mit Levnet*, afd. 2, 1883, s. 58-69, især s. 63 og 67.

konfessionsløs folkekirke, som brød sognegrænserne og især omfattede alle kirkesamfund og frie menigheder i en statslig juridisk-økonomisk ramme. En rummelig evangelisk-luthersk folkekirke lagde vægten på menneskets religiøse individualitet i sognefællesskabet, hvilket jeg har understøttet i mine bøger som Mynsters holdning (jf. note 5). Han var præget af romantikkens ideal om den personlige samvittighedsfrihed, som skulle respekteres.

Mynster accepterede ikke, at »Troesaristokratiet«, som han kaldte de vakte, dominerede i sognet på bekostning af de øvrige sogneboere, som ud fra samvittighedsfriheden forholdt sig til landets lutherske religion. For Mynster var det alene staten (konge og Rigsdag), som kunne »beskytte« alle kirkelige interesser og retninger. Den statslige kirkeadministration skulle tage hensyn til kirkelige aktive vakte og samtidig have omsorg for de såkaldte ukirkelige, dvs. de langt mindre kirkeligt bevidste. Alle skulle være med i en rummelig statskirke. Mynster frygtede ligefrem både gejstlighedens og det vakte lægfolks dominans og ledelse af statskirken gennem en synode. Det ville nemt kunne føre til opløsning, mente han. Ikke desto mindre blev det netop gejstligheden og de kirkelige retninger (grundtvigianisme og Indre Mission), der i sidste halvdel af 1800-tallet indbyrdes kappedes om indflydelsen i folkekirken.

Folkekirken tilpasning til demokratiet lå ikke specielt for biskop J.P. Mynster. Alligevel må det fremføres, at hans kirkesyn påvirkede både præster og lægfolk. To år før han døde, talte Mynster om »Vor evangeliske Folkekirke« i en prædiken på 2. søndag efter påske 1852, da efterhånden mange af de kirkelige forhold begyndte at afklares. Han var meget tilfreds med kirkens nye navn, fordi det nye ord signalerede, at langt den største del af den danske befolkning tilsluttede sig den evangelisk-lutherske folkekirke: »Gud være lovet, takket og priset, at vi endnu har en saadan Folkekirke, som sammenholder den langt overvejende Deel af Folket ... vi vil, at vores evangeliske Folkekirke fremdeles skal bestaae i Landet, vi vil efterlade den til vore Børn, som vi har modtaget den af vore Fædre.« Videre fremhævede Mynster – sikkert med adresse til Grundtvig – at han godt vidste, at ikke alle var enige om denne kirke, og at flere mente, at det var svært i denne kirke at tale om én kirke og én tro:

Jeg veed ikke, efter hvilket Bogstav det er, at man fordrer den fulde Enighed, men dette ved jeg, at der ere flere Spørgsmaal, som ingen Dødelig løser, fordi vi her kun ser giennem et dunkelt Glas og ikke Ansigt til Ansigt; at der er andre Spørgsmaal, hvor vi ikke have Herrens klare Ord, og hvor derfor Enhver kan forsøge

Et ældre ægtepar. Biskop Jakob Peter Mynster (1775-1854) og hustru, Maria Frederikke Francisca, kaldet Fanny Mynster (f. Münter, 1796-1871). Fra 1801 var Mynster sognepræst i Spjellerup og Smerup ved Fakse. Blev i 1811 kapellan ved Vor Frue kirke, København. Blev gift i 1815. Mynster udgav flere skrifter og prædikensamlinger og søgte at overvinde rationalismen. Fra 1826 hofprædikant og fra 1828 kgl. konfessionarius. Blev biskop i Sjællands Stift i 1834 og dermed kirkens absolutte førstemand. Deltog i grundlovsforhandlingerne 1848-49, hvor Mynster i grundloven fastholdt udtrykket »evangelisk-luthersk« om folkekirken. Var formand for den første kirkekommission, men døde den 30. januar 1854 lige efter det første plenarmøde. Han opfattede folkekirken som en arv fra enevældens statskirke. Foto: Det Kgl. Bibliotek.

Løsningen efter sin Evne; men jeg veed ogsaa med Glæde, at de allerfleste Lærere i vor Kirke ville enes i den Bekiendelse, ikke at vide noget til Salighed uden Jesum Christum og ham korsfæstet ...
Er da vor evangeliske Folkekirke opløst?³¹

Mynsters synspunkter har haft betydning og blev trukket frem i slutningen af 1800-tallet med venstremanden I.C. Christensens sognekirkelige synspunkter, der var en afstandtagen fra de to vækkelsesretningers for-

31 Mynster: *Prædikener holdte i Aarene 1851 og 1852*, København 1853, s. 229f.

søg på at sætte skel mellem såkaldte troende og ikke-troende i sognene. Mynster følte netop, som han udtrykte i sine *Meddelelser*, nedskrevet allerede i 1847, at selv om han ville komme til at efterlade et ufuldendt arbejde, så havde det ikke været et forgæves arbejde.³²

Om Martensens kirkesyn

For biskop Mynster drejede det sig om staten og sognet som den grundlæggende kirkelige ramme, mens det for biskop Martensen først og fremmest var gejstligheden.

Martensen mente, at den kirkestyrende myndighed i væsentlig grad tilkom præsterne: »Det særegne Præstedømme ... kræves af den christelige Samfundsorden ... Herrens indstiftede Embede ... indeslutter en *Magt* og *Myndighed* fra Herren selv«!³³ Embedet var indstiftet af Herren selv ved præsteordinationen.

Denne forskel var dog ikke større, end at Mynster og Martensen næsten delte udgangspunkt i 1850'erne. De frygtede begge vækkelsernes understregning af de troendes menighed båret af religiøse erfaringer, hvor man – efter deres opfattelse – ikke ville underordne sig folkekirkenes orden og lære. Frygten viste sig at være unødvendig, for efterhånden tilpassede de to vækkelsesretninger sig folkekirken.³⁴

Mynster og Martensen ønskede i deres menighedssyn, at kirken omfattede både troende vakte kristne såvel som de mindre interesserede. Det hang for Martensen sammen med, at kirken ikke beroede på menighedens moral og tro, men på bekendelse og ordninger, som også var garantien for kirkens rummelighed.³⁵

Der var dog klare nuancer mellem Mynsters og Martensens synspunkter.³⁶ Allerede i 1851 i et brev til sin gode ven sognepræst Ludvig J.M. Gude (Hunseby) talte Martensen om, at den kristne samfundskulturs »Opløsning« nærmede sig. Når det skete, skulle gejstligheden på eget initiativ samles for »at drøfte de kirkelige Forhold og paatale Kirkens Ret« over for staten.³⁷ Senere i Martensens *Den christelige Ethik*

32 Mynster: *Meddelelser*, 1854, s. 287f.

33 Martensen: *Dogmatik*, 1849, s. 533f.

34 Rasmussen: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur. Andagtsbøger og lægmandsfor­samlinger (1800-1840)*, Odense 2016, s. 237.

35 Hans Lundsteen: »Institution og reaktion«, *Et Kirkeskifte*, red. Hal Koch, 1960, s. 288ff. Vedr. kirkens rummelighed se H.L. Martensen: *Den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal*, København 1851, s. 55, 57, 59.

36 Hal Koch: »Indledning«, *Et Kirkeskifte*, 1960, s. 28; »Institution og reaktion« (Hans Lundsteen), s. 286f.

37 *Biskop H. Martensens Breve*, »Breve til L. Gude 1848-1859«, udg. af B. Korerup, bd. 1, København 1955, s. 30. Jf. Martensen: *Af mit Levnet*, bd. 3, 1883, s. 55ff.

(1871-1878) mente han, at »Opløsningen« og dermed kristendommens tilbagegang i det offentlige liv skyldtes liberalismens, hedenskabet og den moderne (ateistiske) jødedomms menneskerettighedstænkning. Han havde sikkert bl.a. Georg Brandes i tankerne.³⁸

Martensens opfattelse af den fremadskridende sekularisering fik konsekvenser for hans syn på en kirkeforfatning. Der var to muligheder for ham med grundloven af 1849. Det drejede sig enten om en fuldstændig adskillelse af stat og kirke eller en »Gjenfødelse« af statskirken under friere vilkår i forhold til staten i kraft af en synodeordning. Han kæmpede for det sidste i tiden efter 1850 pga. af grundlovens løfte om, at der skulle udarbejdes en kirkeforfatning (1949: § 80; 1953: § 66).

Martensen henviste gerne indirekte til Mynsters offentliggjorte prædiken – fra åbningen af Den Grundlovgivende Rigsforsamling den 23. oktober 1848 – med Mynsters ønske om at fastholde »de Baand, der hidindtil forenede Stat og Kirke«, og som netop ikke »nu aldeles bør sønderrives«. Martensen fastslog, at samhörigheden mellem stat og kirke var »dybt rodfæstet i Folkenes Liv.«³⁹

Det var imidlertid et problem for Martensen, at verdslige organer såsom minister og Rigsdag skulle styre kirken. Langt senere formulerede han kritisk: »At en bekjendelsesløs Minister, der tilmed er afhængig af Rigsdagen, skulde være hans [Martensens] Organ for Kirkens indre Anliggender, som Lære og Liturgie, er en monstrøs Forestilling«. Derfor gik Martensen efterhånden af nød ind på tanken om en kirkeforfatning ud fra grundlovens løfteparagraf, således at forholdet mellem stat og kirke kunne blive friere.

Allerede i skriftet *Den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal* fra 1851 fastholdt Martensen det nødvendige i friere forhold med en synodeordning, der skulle håndtere kirkens indre anliggender (ritualpraksis, lære og disciplin), mens statens ministerielle kirkeadministration i de ydre anliggender (økonomi, bygninger, administration) skulle fastholdes som hidtil. Lovgivning om de indre forhold fulgte den naturlige forståelse, idet kongen uden om regering og Rigsdag var kirkens overhoved (summus episcopus), der alene skulle godkende og sanktionere.⁴¹

38 Martensen: *Den christelige Ethik: den specielle Deel, Anden Afdeling: Den sociale Ethik*, 2. opl., København 1878, s. 125-137.

39 Mynster: *Prædiken ved Aabningen af Rigsforsamlingen den 23de October 1848*, København 1848, s. 12-17; Martensen: *Forfatningsspørgsmaal*, 1851, s. 14.

40 Martensen: *Den sociale Ethik*, 2. opl., 1878, noten s. 418.

41 Martensen: *Forfatningsspørgsmaal*, 1851, s. 23-28, 84ff., 90ff., 95ff.; *Af mit Levnet*, bd. 3, 1883, s. 51-55.

Martensen knyttede i virkeligheden an til tidens naturretslige tanker om kirken som et afgrænset offentligt selskab. Den nuværende statskirke (statsanstalt) skulle ændres til et retsligt selskab med en myndighed i kirkens indre forhold.

Martensen forestillede sig ud fra grundlovens § 3 (1953: § 4), at »Synoden kun samler sig under Forudsætning af de kirkelige Troesbekjendelsers Uforanderlighed«. Synoden skulle ikke have bemyndigelse til at »bestemme, hvor nær eller hvor fjern den Enkeltes personlige Overbeviisning skal slutte sig til disse«. Synodens »Gjenstand ... omfatter *Kirkestyrelsen og Kirkeordningen*.«⁴² Synoden skulle være for de indre anliggender. Martensen tænkte især på liturgi og salmesang samt på en lærebog i kristendom for skolerne. Denne synode skulle være underlagt fremtidens kirkestyrelse, bestående af konge, regering og Rigsdag. Martensen nævnte, at han allerede havde fremført dette synspunkt på Københavns Gejstlige Konvent i forsommeren 1848 i forbindelse med konventets svar på kultusminister D.G. Monrads cirkulære af 9. maj 1848 om en sammenkaldelse af en kirkeforsamling til drøftelse af en ordning af kirkens forhold til staten. På dette tidspunkt delte Grundtvig synspunktet mht. frihed i kirkens indre anliggender.⁴³

I skriftet fra 1851 fastholdt Martensen sit oprindelige synspunkt, som også var blevet fremført andre steder.⁴⁴ Martensens forslag holdt sig til generelle vendinger og lagde hovedvægten på en Rigssynode, dvs. et landskirkeråd, og til dels på menighedsråd.⁴⁵ Først senere i 1850'erne som medlem af den første kirkekommission, da interessen samlede sig om udvidede stiftslandemoder bestående af teologer, præster og lægfolk, så også han denne decentrale mulighed. Målet var hele tiden friere forhold i kirkens indre anliggender.

Den tiltagende verdsliggørelse i 1800-tallet

Med verdsliggørelse tænkes på begrebet sekularisering, som efter oplysningstiden drejede sig om, at tro og kristendom mistede betydning i det politisk-kulturelle fællesskab: begrundelsen for den menneskelige verden blev ikke længere alene søgt i Gud.⁴⁶

42 Martensen: *Forfatningsspørgsmaal*, 1851, s. 86.

43 *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen*, (1848-49), sp. 2514.

44 Det Theologiske Fakultets betænkning af 16/10-1849. Se Rigsarkivet, Kirkemin., Ministeriet for Kirke- og undervisningsvæsen. 1848-50. Akter vedr. afholdelse af en kirkeforsamling til ordning af kirkens forfatning m.v. Pk. 2601. II. Cirkulære af 7. okt. 1848.

45 Martensen: *Forfatningsspørgsmaal*, 1851, s. 15-28, 84ff., 89ff.

46 Jan Lindhardt og Johs. Sløk: *Religionen i krise. Etske og religionsfilosofiske problemer*, red. H.C. Wind, bd. 1, København 1980, s. 9ff.; *Politikens Filosofileksikon*

J.P. Mynster anså sekulariseringens problemstilling som et nødvendigt onde. Han glædede sig som ældre over, at folkekirken klarede sig. Religionsfriheden var indført med grundloven i 1849, men kun ganske få havde meldt sig ud af folkekirken. H.L. Martensen så anderledes alvorligt på problemet og ville bekæmpe en sekularisering, der i hans tid i sidste halvdel af 1800-tallet tog fart. Betingelserne blev efterhånden noget anderledes, for sekulariseringen fik langt større betydning. Det påvirkede Martensens overvejelser.

Udgangspunkt for en tolkning af alle religionsparagrafferne var både for Martensen og hans forgænger J.P. Mynster grundlovens § 3. Staten var forpligtet på folkekirken. Det modsagde tidens verdsliggørelse. De støttede sig til den lutherske to-regimentelære, hvor både det åndelige og det verdslige regimente var underlagt Gud. Grundlovsstaten skulle således fortsat bygge på et kristent regimente, og ikke et sekulært regimente. For Mynster drejede statens kirkestyre sig om alle anliggender – både de ydre og de indre – og for Martensen handlede det om, at statens kirkestyre fortsatte, og at de indre anliggender blev henlagt til kirkens synodeordning.⁴⁷

Selv om staten i grundlovens forståelse således ikke skulle tolkes som verdsliggjort, indså Martensen, at det virkelige borgerlige liv kunne leves helt uden religiøsitet, idet en verdsliggørelse af et samfunds kultur, viden og verdensbillede for mange borgere efterhånden kunne blive en realitet: borgerligt ægteskab, borgerlig begravelse, konfessionsløs skole, et rent borgerligt fattigvæsen, statsadministration af kirkegods m.v. Om skolen kunne det siges, at der stadig foregik morgensang med bøn og undervisning i religion. Men der var med

---

(1983 eller seneste udgave). Se endvidere Hanne Sanders disputats: *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820-1850*, Stockholm 1995 (s. 16f., 56f., 254-257, 303, 312f.). Hun mener også, at sekulariseringsbegrebet almindeligvis i historieforskningen i vor tid er blevet opfattet som en verdsliggørelse, hvor det primære er, at det religiøse og kirken mister betydning i et fællesskab. Videre nævner hun, at sekularisering er en proces som fører mod en selvstændiggørelse af et samfunds kultur, viden og verdensbillede, og at religion ikke længere knyttes til det offentlige rums kultur og viden, men til tro. Religion bliver en privat sag – »en personlig tro«. Hun understreger, at religiøsitet ikke dermed forsvinder eller reduceres, selv om den bliver udelukket fra det almindelige samfunds kulturforståelse. Spørgsmålet er dog, om religion ikke stadig er en del af et samfunds kulturforståelse, selv om betydningen pga. sekularisering er blevet klart mindre end i 1600-1800-tallets lutherske enhedskultur. Jf. Rasmussen: *Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur*, 2016, s. 24-29.

47 Martensen: *Forfatningsspørgsmaal*, 1851, s. 15-28, 84ff.; *Den sociale Ethik*, 2. opl., 1878, s. 417-420.

skoleloven af 1814 åbnet op for en individualisering, som især var verdslig. Det skete i faget læsning, som var domineret af bibellæsning, men som efterhånden anvendte verdslige læsebøger om historie, geografi, naturhistorie, naturlære osv.⁴⁸ Endelig betød den nye grundlov i 1849, at enevældens lutherske enhedstro i landet var opløst, og at der med demokratiet var indført en konfessionsløs Rigsdag. Alt dette anfægtede Martensens harmoniske forståelse af forholdet mellem kultur og kristendom, og dermed mellem viden og tro.⁴⁹

Martensen fastholdt, at der stadig var tale om et samfundsfællesskab, som havde en kristen kulturbaggrund. Tidens sekulariseringsproces gjorde dog, at religion allerede blev opfattet som en individualistisk privatsag, der kunne være uafhængig af den fællesskabende kirkeinstitution. I 1800-tallet levede folkekirken fortsat i en spænding mellem individualisme og fællesskab.

H.L. Martensen udtrykte meget klart kirkens rummelighed med accept af ukirkelighed, af vækkelse (grundtvigianisme og Indre Mission) og af kirkens højrefløj, der bestod af tidligere nationalliberale og af konservative (hovedparten af landets biskopper og mange præster). Han var dog kritisk: »For Tiden er Folkekirken ligesom et Hylster, der indeslutter Individualitetskirken«!⁵⁰

Det blev fortsat H.L. Martensens sigte at friholde kirken fra den konfessionsløse Rigsdags indflydelse. Sekulariseringsproblemet blev set i lyset af stat-kirke forholdet. Martensen mente efterhånden, at folkekirken under kongens majestætsrettigheder (som den formelle regent) var selvstyrende og en af Staten (Rigsdagen) økonomisk uafhængig institution med selvbestemmelse i egne sager og med mulig vetoret over for staten i fælles forhold. Martensen så her bort fra det kirkeretslige grundlag, som Mynster aldrig forlod, at kirken fortsat med grundlovens indførelse i 1849 var en gren af statsforvaltningen (konge, regering og Rigsdag).

I den løbende kirkeforfatningssag ønskede Martensen først og fremmest et kirkeråd, bestående af biskopperne og særligt sagkyndige, samt deltagende repræsentanter fra landemoderne. Med arbejdet i den anden kirkekommission i årene 1867-68 støttede han prof. H.N. Clausens forslag om en synode, men han mente, at der ikke i kirkerådet skulle

48 Rasmussen: *Kampen for indflydelse i statskirken. Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848*, Odense 1996, s. 61-86.

49 Hal Koch: »Indledning«, s. 28 og Hans Lundsteen: »Institution og reaktion«, red. Hal Koch, *Et Kirkeskifte*, København 1960, s. 286f.

50 Martensen: *Forfatningsspørgsmaal*, 1851, s. 50 (citater); jf. s. 50-59.

være et flertal af læge medlemmer. Han kæmpede for et kirkeråd med paritet mellem gejstlige og læge folk. Martensen var vaklende over for oprettelse af menighedsråd, og hovedsynspunktet blev en hævde af gejstlighedens indflydelse på kirken.

I sine erindringer skrev biskop Martensen, at han – som sagt – kun indlod sig på dette synodevæsen af nød. I virkeligheden havde det ikke hjulpet Martensen, hvis gejstligheden havde fået dominans i en synodeordning, for mange præster tilhørte efterhånden vækkelsesernes kirkelige retninger. I 1876, da den anden nedsatte kirkekommissionens arbejde ikke var blevet til noget pga. uenigheden, skrev Martensen til en bekendt ved navn J.A. Dorner – en kendt tysk professor i teologi, som Martensen agtede meget højt: »Jeg for min Deel maa være af den Anskuelse, at Kirkens Vel er bedre garanteret i Kejserens (Kongens), Overkirkeaaadets (Konsistoriets), tildeels ogsaa i Kultusministeriets Hænder ... end i en fluktuerende, for alle slags Tilfældigheder udsat Synode.«⁵¹

Martensen måtte erkende, at hverken lægfolket eller præstestanden kunne fungere tilfredsstillende med en kirkeforfatning som grundlag. På Martensens gamle dage kom i stedet det særlige bisperåd (1883), som han opfattede som et værn mod den sekulariserede stat. Det var en problemstilling, som også eksisterede før systemskiftet i 1848, hvor flere præster var imod juristernes dominerende administration af kirken og i stedet ønskede gejstlig indflydelse, som det var blevet foreslået af prof. H.N. Clausen tilbage i 1844 i Roskilde Stænderforsamling. Den fynske biskop N. Faber havde dengang villet øge den gejstlige indflydelse ved sit forslag om et rådgivende kirkeråd bestående af landets biskopper. Mynster var stærkt imod.⁵²

Et kirkeråd, bestående af landets syv biskopper og en juridisk og teologisk professor, blev i 1883 oprettet af kultusminister Jacob Scavenius for at dæmme op for frihedskravene og med det formål at være rådgivende ved nødvendige kirkelige reformer. Muligvis skulle kirkerådet være øverste led i en repræsentativ kirkeforfatning, som dermed blev forberedt ad administrativ vej. Dette havde siden 1850'erne været et blandt flere ønsker hos de konservative eller »høj Kirkelige«, som de ofte er blevet kaldt.⁵³

Nu kom der ikke nogen kirkeforfatning i 1800-tallet – og heller

51 Martensen: *Af mit Levnet*, afd. 3, 1883, s. 43. Endv. *Briefwechsel zwischen H.L. Martensen und J.A. Dorner 1839-1881*, II, 1888, p. 258; her citeret efter Hans Lundsteen: »Institution og reaktion«, *Et Kirkeskifte*, 1960, s. 291.

52 Rasmussen: *Provst U.A. Plesners virke*, 1979, s. 57-59; Rasmussen: *Kampen for indflydelse i statskirken*, 1996, s.165-173.

53 Hans Lundsteen: »Institution og reaktion«, *Et Kirkeskifte*, 1960, s. 293f.

ikke siden. Parlamentarismen indførtes i 1901, og samtidig opløstes Det Kirkelige Råd. Venstremanden I.C. Christensen delte Mynsters sognekirkelige syn med en folkekirke for alle. Det blev søgt virkeliggjort med menighedsrådsloven i 1903, om end Mynster ikke ønskede en demokratisering i form af menighedsråd, som hørte en senere tid til. Begge ønskede, at de kristeligt set svage og de små i samfundet kunne føle sig hjemme i sognekirken, og det ved – i modsætning til vækkelses folk og den gejstlige fløj – at lægge vægt på sognekirkeligheden og på den statslige styring (Rigsdag og regering).⁵⁴

Summary

Bishop Mynster wanted to maintain scientific differences between his generation and the young Hegelian generation among whom he included H.L. Martensen. Mynster rejected a philosophically harmonious solution. On the contrary, he emphasised a supranaturalistic view and the opposition between rational nature and the revelation of Christ.

Mynster's and Martensen's different ways of thinking were expressed in the debate on baptism. In the christening ceremony, according to Martensen, the objective divine act and the seed of the child's subjective faith were mediated into a great unity in the rebirth of the christening ceremony. Later in life, subjective faith would grow with the act of confirmation. Mynster did not think dialectically. He insisted on God's objective act in the christening ceremony followed by the subjective growth of the child through the grace-giving qualities of ritual and completed with the ceremony of confirmation.

The two bishops' opinions on the Church also differed. In Mynster's view the State and the parish provided the Church's basic framework whereas Martensen regarded the clergy to have a leading role of a mediator. In the debates on Church constitution c 1850 Martensen wanted a church council with full and complete authority within internal matters concerning rituals, doctrine, discipline in reply to secularization and the power of a secular Rigsdag. Martensen liked to emphasise ecclesiastical influence on the Church and he felt uneasy about laymen's influence. In Mynster's view, on the contrary, the role of the priest was not that of a mediator. The State provided the Church's *primum mobile*.

⁵⁴ Carl Trock: »Sognedemokrati i Kirken«, *Et Kirkeskifte*, 1960, s. 386f.; A. Pontopidan Thyssen: *Dansk Kirketidende*, I-II, nr. 23-24/ 1993, s. 343, 362-67.